

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ

(MERSIN UNIVERSITY RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY)

KAAM

YAYINLARI

**OLBA
IV**

MERSİN
2001

KAAM YAYINLARI
OLBA
IV

©2001 Mersin/Türkiye
ISSN 1301-7667

OLBA dergisi hakemlidir

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde yada KAAM tarafından dağıtılan broşürlerde bildirilmiş olan formatlara uygun olduğu taktirde basılacaktır.

Articles should be written according the formats mentioned in the following web address or brochures distributed by KAAM

Her yıl Mayıs ayında çıkar.

Yayınlanması istenilen makalelerin, her yılın sonuna kadar aşağıda belirtilen iletişim adreslerine teslim edilmiş olması gerekmektedir.

Published each year in May. Articles should be sent to the following correspondence addresses till the end of the year.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji ve S. Tarihi Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY

DİĞER İLETİŞİM ADRESLERİ

Other Correspondance Addresses

Tel:00.90.324.361 00 01 (10 Lines)/162-163 or 372

Fax: 00.90.324.361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

e-mail: Kaam@mersin.edu.tr

Kilikia@usa.net

Teknik konulardaki yardımlarından dolayı Yrd. Doç Dr. Mustafa AKSAN'a teşekkür ederiz.

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-IV

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-IV

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN

MERSİN
2001

OLBA'nın basılması için vermiş
olduğu tüm desteklerden dolayı,
Mersin Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Uğur ORAL'a
teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Nurettin Arslan	1
Kilikia Bölgesindeki Grek Kolonizasyonu	
Engin Akdeniz (Lev. 1)	19
Pisidya Türünde Bir Depas Amphikypellon	
Şevket Dönmez (Lev. 2-5)	27
Amasya Müzesi'nden Merzifon Kökenli Dört Çömlek	
Nesibe Kara (Lev. 6-19)	31
Das Ostionische Frauenbild in der Archaischen Zeit	
R. Gül Gürtekin-Demir (Lev. 20-22)	65
Three Provincial Marbling Ware with Eastern Greek Aspects in Manisa Museum	
Carola Reinsberg (Lev. 23-26)	71
Der Polyxena-Sarkophag in Çanakkale	
Gonca Cankardaş Şenol (Lev. 27-31)	101
Metropolis'den Hellenistik Döneme Ait Bir Grup Amphora Mühürü	
N. Eda Akyürek Şahin (Lev. 32-34)	117
Eine Kleine Reliefbüste im Museum von Kütahya	
Lale Özgenel (Lev. 35-36)	125
Anadolu'daki Yunan Dönemi Konutlarında Mekan Tanımı, Kullanımı ve Cinsiyet	
Fikret Özbay (Lev. 37-42)	145
Elaiussa Sebaste ve Korykos Su Sistemi	
N. Eda Akyürek Şahin	163
Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton, Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü	
Emel Erten (Lev. 43)	183
A Glass Bottle with Three Pinched Feet in The Marmaris Museum	
Burcu Ceylan (Lev. 44-53)	189
Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikaları	
Ayşe Aydın (Lev. 54-56)	203
Die Langgewichte aus den Museen in Adana und Mersin	
Lale Doğer (Lev. 57-71)	209
İzmir Arkeoloji Müzesindeki Bitkisel Bezemeli Sgraffito Bizans Kapları	
Suna Güven (Lev. 72-73)	225
Kıbrıs'ta Artemis	

KILIKIA BÖLGESİNDEKİ GREK KOLONİZASYONU

*Nurettin Arslan

ZUSAMMENFASSUNG

Die frühesten griechischen Funde in Kilikien sind Gefäße aus der spätmykenischen Zeit, die, obgleich sie im Rauhen Kilikien (Cilicia Tracheia) sehr selten sind, im Ebenen Kilikien (Cilicia Pedias) häufiger vorkommen. Mit der Verbindung Importkeramik zur Legende von Mopsus scheinen sich die Aktivitäten der mykenischen Kolonisten in Kilikien zu bestätigen. Da aber außer diesen Funden bislang noch keine mykenische Siedlung in Kilikien nachgewiesen werden konnte, erscheint es schwierig, von einer wirklichen Kolonisation zu sprechen. Obgleich sich sicher kleinere Gruppen vor Ort befanden, haben die Mykener jedoch niemals eine wichtige politische Rolle in Kilikien eingenommen. Gegen Ende des 8. Jh. v. Chr. gründeten Einwohner der ägäischen Inseln und der westanatolischen Küstenstädten verstärkt neue Siedlungen im entfernt von assyrischem Einfluß liegenden Rauhen Kilikien. Als Beweise für die Kolonisation sollen Importkeramik und Münzen dienen. Gleichwohl in der Gegend keine mykenische Architektur nachgewiesen werden konnte, sind Namen und Gründungen der als "griechische Kolonie" bezeichneten Städten älteren Ursprungs und auf lokale oder syrisch-phönizischen Abstammung zurückzuführen.

Die aus dem 7. und 6. Jh. stammende Keramik in Kilikien kommt zu gleichen Teilen von den ägäischen Inseln und den westanatolischen Zentren, weshalb es unmöglich ist, den Waren der kilikischen Städten einen bestimmten Herkunftsort zuzuweisen. Vielmehr schienen sich Einwanderer in kleinen gemischten Gruppen mit Genehmigung der lokalen Bewohnern in Kilikien niederzulassen, wo sie ihren Lebensunterhalt mit Ackerbau und Handel bestritten. Bislang wurde die Importkeramik im Osten immer mit der Anwesenheit von Griechen verbunden, weshalb die Einfuhr dieser Waren mit dem Bedarf der Griechen erklärt wurde. Aber griechische Töpferprodukte wurde zur gleichen Zeit auch von der heimischen Bevölkerung benutzt und geschätzt, wofür beispielhaft der Yumuktepe dienen soll, der nach allgemeinem Verständnis niemals eine Kolonie gewesen war. Auf diesem wurde Importkeramik in nicht geringer Menge gefunden, was zeigt, daß die Interpretation solcher Funde sorgfältiger durchgeführt werden sollte. Für die Bescheinigung einer Kolonie muß daher neben der Keramik und Münzen auch Schrift oder Architektur nachgewiesen werden.

Kilikia, Akdeniz boyunca uzanan kıyıları nedeniyle Doğuda gerçekleştirilen kolonizasyon ve ticari faaliyetler sırasında önemli bir konuma sahiptir. Bunlara bölgenin Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli karayolu geçitleri de eklenmelidir. Kilikia'nın jeopolitik konumu yanında, madenleri, ormanları¹ ve tarım alanları ise antik çağın ekonomisi için büyük önem taşıyan diğer faktörlerdir. Böylesine özelliklere sahip bölge hiç şüphesiz bir çok topluluğun ilgisini çekmiştir. Bu topluluklar doğuda Assurlular ve Fenikeliler, batıda Grekler daha doğrusu Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyı kentlerindeki halklardır. Ancak burada ağırlıklı olarak Kilikia'daki Grek kolonizasyon faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Kilikia bölgesinde Grekler ile ilişkileri gösteren erken buluntuların başında Myken seramikleri gelmektedir. Bu seramiklerin büyükçe bir bölümü ovalık (Que, Kilikia Pedias) kesimden gelmekle birlikte, Torosların gerisinde Göksu nehri kıyısında yer alan Kilisetep'e de birkaç parça ele geçmiştir².

*Yrd. Doç. Dr. Nurettin Arslan, Çanakkale Onsekizmart Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji Bl., Çanakkale/TÜRKİYE

1Bing 1971, 100; Jasink 1989, 126; Anadoludaki madenler konusunda bkz. Preworksi 1939, 15, 91, Karte I-II; Kilikia'nın ağaç türleri için bkz. Hepppe 1996, 1-3.

2Postgate - Baker 1995, 176-177, Fig. 15:6.

Kilikia'nın dağlık kesiminde (Hilakku, Kilikia Trakheia) bugüne kadar yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlar, Myken seramiğinin ovalık bölümde daha yoğun olduğunu göstermiştir.

Kazanlı'daki GH II A (Geç Helladik, 1550-1380) dönemine tarihlenen biriki parça Kilikia'daki en erken Myken seramiğidir. Yine nadir GH III B (1340-1190) dönemi örneklerinin varlığına rağmen en büyük kümeyi GH III C (1190-1050) dönemi seramiği oluşturur³. Ancak Mykenlerin doğrudan Yunanistan'da mı, yoksa Kıbrıs üzerinden mi geldikleri tartışma konusudur⁴. İthal parçalar yanında bir bölüm Myken seramiği Kilikia'da üretilmiştir⁵. Kilikia'nın ovalık kesiminde Myken seramiğinin ele geçtiği merkezler⁶ tipik Myken şehir anlayışı olan kule-şehir için elverişli bir topoğrafyaya sahip olmadığı gibi, seramik dışında mimari (ev, şato, mezar) ve yazıt gibi buluntular da henüz tespit edilmemiştir. Bu tür gerekçeler yüzünden Kilikia'daki Myken seramiğinin varlığı Suriye'de olduğu gibi Akhalı-Metoik ve küçük sanatkar topluluğu ile izah edilmektedir⁷. Erzen ise Myken seramiğinin Kilikia'ya Yunanistan'dan değil Kıbrıs'dan geldiğini ve Akhalıların Kilikia'da politik yapılaşmalarının hiç bir zaman gerçekleşmediğini savunur⁸.

Mykenlerin Kilikia'daki varlığı konusunda diğer önemli bir veri Mopsos efsanesidir⁹. Troja savaşı sonrasında bilici Mopsos'un önderliğinde, Peloponnes bölgesinden gelen karışık halklar yaklaşık 1100 yıllarında Güney Anadolu kıyılarında Perge¹⁰, Mopsuestia (Misis) ve Mallos (Karataş) kentlerini kurmuşlardır¹¹. Bu bilgi dışında Karatepe yazıtlarındaki "Mopsos'un Evi"¹², Mallos'daki bilicilik merkezi¹³ ve Roma sikkelerindeki Mopsos tasviri de¹⁴ Mopsos efsanesinin Kilikia'daki arkeolojik belgeleri olarak gösterilmektedir¹⁵. Az sayıdaki veriler Kilikia ile Mykenler

3Goldman 1956, 205-209 (Geç Bronz Çağı IIb) Fig. 330-337; French 1975, 74 vd.; Tarsus Myken keramiği Geç Bronz IIb (1225-1100) tabakasında ele geçmiştir. Başka bir deyişle Tarsus'daki büyük yangın tabakasında - deniz kavimleri göçünün neden olduğu - önce Myken seramiği bulunmamıştır (Schachermeyr 1982, 175); Bittel 1983, 43; Gjerstad, 1934, 176-177; Seton-Williams 1954, 160; Sherratt - Crouwel 1987, 325-326; Jean 1999, 30.

4Blumenthal 1963, 81; Kıbrıs Enkomi mezarlığında ele geçen Myken seramiği Kilikia üretimi olarak değerlendirilmiştir (Gjerstad 1933, 265); French, Sherratt ve Crouwel, ithal Myken parçalarının Yunanistan'dan Kilikia'ya gelen Mykenlerle bağlantılı olduklarını savunurlar (French 1975, 74; Sherratt - Crouwel 1987, 325).

5Erzen 1940, 41.

6Myken seramiği buluntu merkezleri için bkz. Sherratt - Crouwel 1987, 326, Fig. 1.

7Blumenthal 1963, 45, 81-84.

8Erzen 1940, 41.

9Strobel 1976, 31-38; Jean 1999, 28.

10Aspendos, Selge, Perge und Sillyon'da ele geçen Grekçe yazıtlar Peloponnes dilindedir (Strubbe 1986, 275).

11Strabon (XIV, 5, 16); Strubbe 1986, 274-175; Mutafian 1988, 101-109.

12Alt 1952, 275, 281; Barnett 1975, 363-366; Houwink 1961, 44-50; Boardman 1981, 38; Schachermeyr 1982, 174 vd.; Strubbe 1986, 276.

13Zimmermann 1995, 103-114.

14Metzler 1990, 34-250.

15Blumenthal, Mopsuestia'nin coğrafi konu nedeniyle, burada bir Myken şehrinin varlığının mümkün olmadığını iddia eder: Blumenthal 1963, 84; Cook 1963, 61.

arasındaki ilişkileri işaret etmektedir. Bütün bunlara rağmen Mykenlerin bölgede oynadıkları rol konusunda bir yorum yapmak oldukça zordur. Buluntular, Mykenlerin Kilikia'da siyasi bir güç olarak temsil edilmediklerini göstermektedir.

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru Kilikia'da Grekler yeniden ortaya çıkmaktadırlar. Bu defa Mykenlerin aksine Ovalık Kilikia (Que) yerine Assur etkilerinden uzak Dağlık Kilikia'da¹⁶ (Hilakku) faaliyet göstermişlerdir. Dağlık Kilikia'da (Kilikia Trakheia) doğudan batıya doğru Nagidos, Kelenderis, Aphrodisias, Holmoi ve Soloi gibi kentler Grek kolonileri olarak sıralanmaktadır¹⁷. Bunlardan Nagidos (Bozyazı) ve Kelenderis (Aydıncık) Samos¹⁸, Soloi (Mezitli-Viranşehir) ise Rhodos adasındaki Lindos kentinden gelen halklar tarafından kolonize edilmişlerdir¹⁹. Mersin-Yumuktepe²⁰ ve Tarsus-Gözlükule'deki ithal seramiğe rağmen antik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Tarsus'daki Rhodos seramiğinin yoğunluğu gerekçe gösterilerek kentin Lindos kolonisi olabileceği ileri sürülür²¹. Aphrodisias (Ovacık) ve Holmoi²² (Taşucu) gibi kentlerin de Grek kolonisi olması gerektiği yönünde görüşler vardır. Bu şehirlerden Aphrodisias sikkeleri üzerindeki grekçe yazıtlar ve akropol üzerindeki sur kalıntıları Grek kolonizasyonunun izleri olarak yorumlanır²³.

Greklere Kilikia'daki faaliyetleri konusunda yazılı kaynaklardaki bilgiler kısıtlıdır. Assur kral yıllıklarındaki kayıtlar bu bilgileri oluşturur. Sargon'un yıllıklarında 713 yılında Hilakku'nun Assur ili yapıldığından ve batı denizi ortasında oturan İonialıları (İamani) denizde bir balık gibi avlandığından söz edilmektedir²⁴. Öyle anlaşılıyor ki İonialılar bu tarihten daha önce Kilikia kıyılarına gelmiş olmalıdırlar. Bir başka bilgi Eusebios tarafından aktarılmaktadır. Eusebios Chronika'sında Grekler ile Sanherib komutası altındaki Assur orduları arasındaki çatışmanın 696 yılında meydana geldiğini belirtir²⁵. Her iki savaş da olasılıkla Ovalık Kilikia kıyılarında meydana gelmiştir. Sanherib, ayaklanmanın bastırılmasından

16Assur krallarından III. Salmanassar (860-825) ve Tiglatpileser (746-728) zamanında batı sınırı Mersin'e kadar, Sargon (722-705) ve Sanherib yönetiminde ise Göksu-Silifke'ye kadar genişlemiştir. Ancak Asarhaddon ve Assurbanipal devrinde batı sınırı daralarak tekrar Mersin'e çekilmiştir (Olmstead 1975, 49, Harita: 3).

17Bu konuda bkz: Erzen 1940, 67-75; Blumenthal 1963, 105 vd.

18Pomponius Mela I, 77; Pseudo Skymnos II, 2, 925, 7; Blumenthal 1963, 105, 117, 118; Zoroğlu 1994, 21; Sayar 1999, 198.

19Skylax 102; Strabon XIV 5, 8 (Soli, Akhaialılar ve Lindos'dan gelen Rhodoslular tarafından kurulmuştur); Pomponius Mela I, 71; Erzen 1940, 70; Blumenthal 1963, 106, 121 (Dağlık ve Ovalık Kilikia'yı arasındaki Soloi Rhodos kolonisi olarak adlandırılır); Sayar 1999, 197.

20Blumenthal Yumuktepe'deki ithal seramiğe rağmen yerleşimin denizden uzak olması nedeniyle yerli halkın oturduğu bir merkez olarak kabul eder (Blumenthal 1963, 115).

21Bing 1971, 99-109.

22Kent hakkında bkz. Sayar 1999, 197, dipnot 25.

23Blumenthal 1963, 106.

24Olmstead 1951, 218.

25Bing 1969, 96, 98.

sonra Athena ya da Atinalıların tapınağını da inşa ettirmiştir²⁶. Fakat bir iddiaya göre metinde *Babelaçawoç (Babililerin)* yerine yanlışlıkla *At'eneaçwoç (Atinalıların)* olarak çevrildiği ileri sürülse de bu konu hala tartışmalıdır²⁷.

Yukarıda sıralanan tarihi olaylar yanında Grek kolonizasyonunun aydınlatılmasında da ithal seramikler önem taşımaktadır. Doğuda 9. yüzyılın sonunda, Kıbrıs ve Suriye-Al Mina ile ilk kontağı kuran Euboialılar²⁸, aynı zamanda Akdeniz bölgesinde ticaretin yanında kültürlerin de kaynaşmasına yardımcı olmuşlardır²⁹. Euboiaların söz konusu kentlerdeki varlıkları büyük ölçüde Euboia skyphosları ile desteklenmektedir. Bunlardan dudak kenarı birbirini kesen yarım konsantrik daireler ile süslenirken, diğer gruptakiler metop içinde kuş ve içi taralı dörtgenlerle süslenmiştir. Bu tipdeki örnekler Kilikia'da Mersin, Tarsus ve Sirkeli³⁰ dışında Akdeniz kıyılarında Al Mina³¹, Tell Sukas³², Tell Halaf³³, Hama³⁴, Tyros³⁵, Salamis³⁶, Kition³⁷, Amathus³⁸ ve Eretria³⁹ gibi kentlerde rastlanmaktadır. Euboia skyphosları Kyklad adaları⁴⁰, Kıbrıs⁴¹ ve İtalya'da lokal olarak da üretilmişlerdir⁴².

26Eusebios'un „Atinalıların tapınağına“ ifadesine karşılık Abydenos „Atina tapınağı“ nı kullanır (Erzen 1940, 65; Bing 1971, 103).

27Forsberg 1995, 71-73.

28Boardman Al Mina'da erken Grek vazolarının yaklaşık 800'den olduğunu belirterek, Euboialıların muhtemelen Kykladlarda oturanlarla birlikte geldikleri ileri sürer (Boardman 1965, 12; Boardman 1981, 44; Aro 1996, 216, Abb. 1; Catling 1973, 185).

29Papadopoulos diğer araştırmacıların aksine Euboia'ların oynadıkları rolleri reddetmektedir. Konu hakkındaki görüşleri özet olarak şöyledir: „Son zamanlarda Euboia konusunun birçok araştırmacı tarafından çok sık kullanılan popüler bir konudur. Ancak Euboialılar'ın doğudaki koloni faaliyetleri hakkında net bir bilgi yoktur. Araştırmacıları neredeyse Euboialıların antik kaynaklar içine sokmak istemektedirler. Euboialılar konusundaki en önemli merkez Al Mina'dır. Ancak Al Mina kazıları da güvenilir değildir. Al Mina kazılarındaki seramiklerin tamamı yerine sadece - Grek parçaları ağırlıklı olarak - belli kaplar seçilmiştir. Bu seçim yayın aşamasında ikinci defa yapılmıştır. Böylece Al Mina'da Grek seramiği - özellikle Euboia seramiği - en yoğun seramik türü olmuştur. Sonuçta kent Euboi kolonisi olarak yorumlanmıştır. Fakat Doğudaki kentlerde hiç bir zaman tek tür seramik ele geçmemiştir (Rhodos, Milet, Samos, Korinth ve diğer kentlerden ithal edilen karışık seramikler). Bu nedenle ticari ve koloni hareketlerini kesin olarak bir kentte mal etmek mümkün değildir. Bu tür faaliyetler birden fazla kent tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır (Papadoulos 1997, 119-195); Papadoulos'a yayınlarda ağırlığın ithal kaplara verildiği konusunda hak vermek zorundayız. Antakya Müzesi'nde Al Mina seramiği konusundaki çalışmalarımızda yerli seramik yanında ithal seramiğin küçük bir grup oluşturduğunu tespit ettik.

30Arslan 1999, 160, KatNr. 289-288, Lev, 35.

31Robertson 1940, 2; Kearsley 1989, 8 vd.

32Riis 1970, 126 vd.; Kearsley 1989, 64.

33Hrouda 1962, 84 (800) Taf. 69, 188.

34Riis 1948, 113, Fig. 134, A, B; Riis 1990, 123 vd.

35Coldstream - Bikai 1988, 35 vd.

36Calvet - Yon 1977, 13, Pl. 4, 30.

37Coldstream 1981, 18, Pl. 16, 2. 3.

38Coldstream 1995a, 192-194, Fig. 2-3; Coldstream 1995b, 200-206, Fig. 1-3; Kearsley 1989, 14.

39Andriomenou 1986, 101-108.

40Snodgrass 1994, 6.

41Kıbrıs Euboia tipi skyphoslar genel olarak 850-700 tarihleri arasına verilmektedir. Ancak bu tip skyphosların kronolojik bir sıraya konmalarının da oldukça zor olduğu belirtilmektedir (Catling 1973, 179-185).

42Atölyeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kearsley 1989, 75-83.

Mersin-Yumuktepe'de bu tip skyphos parçasında kil çok ince açık kahverengi, astarsız, boyama kırmızımsı-kahverengidir. Tarsus parçalarında ise kil koyu kırmızımsı-kahverengi ve az mikali, açık kahverengi astarlı, boyama koyu kahverengi-parlak siyah renktedir⁴³. Kilikia parçalarının kil özellikleri Euboia kaselerinin kilerinden farklıdır. Bu durum kaselerin nereden ithal edildiğini gündeme getirmektedir. Bir görüşe göre Kilikia'daki yarım konsantrik dairesel skyphoslar, 9. ve 8. yüzyıllarda Kilikia ve Kuzey Suriye'deki ekonomik gücü elinde bulunduran Fenikeliler tarafından ihraç edilmiştir⁴⁴. Kearsley'in yaptığı tipolojideki Kilikia örneklerinden bazıları VI. tip içerisinde Al Mina, Eretria, Lefkandi, Tell Tayinat, Tyre ve Tell Abu Hawam'daki örneklerle birlikte değerlendirilmiştir⁴⁵. Kilikia kaseleri form ve kil bakımından Al Mina ve Kıbrıs parçaları ile sıkı bir ilişki içerisinde görülmektedir⁴⁶. Bu nedenle Kilikia'daki yarım konsantrik süslü skyphosların lokal üretim yapan Al Mina veya Kıbrıs'dan gelmiş olmaları mümkündür. Hanfmann, Tarsus'daki en erken Grek seramiği olarak Kykladik (şimdi Euboia olarak adlandırılan) skyphosları göstererek bunların 850-700 tarihleri arasında çok yoğun olduğunu belirtmektedir⁴⁷. Kearsley, V. tip içerisine yerleştirdiği Kilikia parçalarını 800-750, VI. tipdekileri 750-700 yıllarına tarihlemektedir⁴⁸. Ancak bu tür parçaların Kıbrıs veya Al Mina'da lokal üretimi, kil özelliklerinin de bu bölgeleri işaret etmesi, doğrudan Kilikia-Euboia ilişkisinin zayıf olduğunu göstermektedir. Kilikia'da çok az sayıda ele geçen bir başka seramik grubu ise Geç Geometrik döneme tarihlenen dairesel metop ile süslenmiş Kykladik kaplardır. Bu tür kaplar Kilikia'da Tarsus⁴⁹ ve Yumuktepe'de⁵⁰ bulunmuştur. Ancak Kilikia'da ithal Grek seramiği 7.-6. yüzyılda hem tür olarak zenginleşmekte hem de sayıca en yüksek noktaya çıkmaktadır⁵¹. 8. yüzyıl sonlarından itibaren Kilikia'da artarak ortaya çıkan seramikler Ege Denizindeki Ada kentleri ile Batı Anadolu (Ionia) kıyı kentlerinden ithal edilmiştir. Bu parçalardan dalga, spiral ve yatay bant gibi çok basit bezemeli olanların üretim merkezlerini tespit etmek çok zordur⁵².

Kilikia'da genel ifade ile Ionia bölgesi kaynaklı seramiklerin yoğunluğuna karşın Yunanistan'daki kentlerden ithal edilen parçalar çok az miktardadır. Korinth seramiği 8. yüzyılın sonlarından itibaren Kilikia'ya

43Desborough 1952, 184.

44Aro 1996, 230.

45Kearsley 1989, 101, 102.

46Kearsley 1989, 82.

47Kykladik skyphosların bir bölümü tahrip tabakasından gelmektedir (Hanfmann 1963, 128, 305).

48Kearsley 1989, 128.

49Hanfmann 1963, 312, Fig. 103-104, 1537, 1547.

50Barnett 1939, 104, Pl. 79, 7.

51Barnet 1939, 98-130; Hanfmann 1956, 164-184; Hanfmann 1963, 138-140, 150-144; Coldstream 1968, 299-301; Gates 1999, 261-264; Laroche-Traunecker 1998a, 78, 85, 88, Fig. 9, Fig. 13; Wuttmann - Laroche-Traunecker 1998, 130, Fig. 8.

52Hanfmann Tarsus'daki bu tür seramiklerin Batı Anadolu yanında Kilikia'daki diğer Grek kentlerinde üretilmiş olabilme ihtimalini gündeme getirir: Hanfmann 1963, 129.

gelmeye başlayarak⁵³ 7. - 6. yüzyıllarda biraz daha artar. Yunanistan'ın diğer önemli seramik üretim bölgesi Attika'nın malları Klasik Çağ'ın başlarından itibaren Kilikia'da görülür. Bu tür kaplar Tarsus⁵⁴, Mersin⁵⁵, Meydancikkale-Gülner⁵⁶ ve ağırlıklı olarak Kelenderis'de ele geçmiştir⁵⁷. Kilikia bölgesinde Attika seramiğinin varlığı özellikle Anadolu'nun Pers hakimiyeti altına geçmesinden sonraki dönem için hala cevap bekleyen sorulardan birisidir.

Kilikia'daki Grek kolonizasyonu ile ilgili arkeolojik veriler ve tarihi olaylar, araştırmacılar tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Blumenthal Dağlık Kilikia'daki Greklerin tarım ile uğraştıklarını bu nedenle ticaret ve zanaatkarlık konularında pek önemli bir rol oynamadıklarını savunur⁵⁸. Bing, Sanherib'e karşı savaşan Grekleri korsan ve tüccar olmanın ötesinde bölgeye yerleşmiş bir topluluk olarak kabul eder⁵⁹. Jasink daha farklı bir görüşü önerir; Grekleri Que'de (Ovalık Kilikia) güçlü bir varlık göstermemişlerdir. Olasılıkla Sargon, Amanosları geçtiği zaman ya Kıbrıs'a kaçmışlar ya da Sargon gitmeleri için Greklere haber göndermiş olmalıdır. Fakat bu durum Hilakku (Dağlık Kilikia) için biraz farklıdır. Grekler muhtemelen buraya yerleşmişlerdi ve Sanherib zamanında Grek askeri birlikleri Kalikadnos yakınında bulunuyordu⁶⁰. Helck ise Sanherib'e karşı yapılan ayaklanmayı destekleyen Grekleri tüccar olarak yorumlar⁶¹. Riis bütün bu görüşlerden çok daha farklı bir öneri sunarak 8. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'da aktif rol oynayan Greklerin aslında Assurlular tarafından Fenike ticaretini kırmak üzere ülkelerine çağrıldıklarını ileri sürer⁶². Assurlular Kilikia'daki Demir madenleri ile ilgilenirken, Grekler hem demir hem de gümüş madenleri için bölgeye gelmişlerdir⁶³. Böylece Kilikia'nın zenginliklerinden daha fazla pay almak amacıyla Assurlulara karşı Kilikia ayaklanmalarını desteklemiş olmalıydılar. Coldstream'e göre Tarsus ve Mersin-Yumuktepe'deki ithal seramikler, Grek yerleşmesini -kolonizasyonunu- gösterecek yoğunlukta değildir⁶⁴. Ama Doğu Grek, Geç Geometrik seramikleri Rhodosluların Kilikia'ya sık sık geldiklerini göstermektedir. Muhtemelen Grekler Suriye'ye

53Hanfmann 1963, 139.

54Hanfmann 1963, Fig. 97, 1427, 1428, 1433, 1435, Fig. 98, 1434, 1436.

55Barnett 1939, Pl. 53, 2-13.

56Traunecker - Laroche-Traunecker 1998b, 260, Fig. 7 b.

57Kelenderis, Atina'nın Perslere karşı oluşturduğu Attik-Deniz Birliği'nin bir üyesi olarak vergi listesinde yer almaktadır. Bean, 425 tarihli Atina vergi listesinde görülen Pamphylia şehirleri ile Kelenderis'in vergi miktarı ve ödemeleri konusunun kesin bilinmediğini belirtir (Bean 1997, 159). Ancak Kelenderis'deki Attik vazolar ve vergi listesi, birlikte değerlendirildiğinde Atina-Kelenderis arasındaki ilişkinin varlığına işaret olarak kabul edilmelidir (Zoroğlu 1994a, Res. 57-65). Ancak özellikle Kelenderis'deki bir grup geç 5. yüzyıl kırmızı figürlü lekythos Al Mina'daki Al Mina ve Kuğu Ressamlarının eserleridir. Zoroğlu - Arslan 1999, 458-459, 462, Resim 4-5.

58Blumenthal 1963, 122, 123.

59Bing 1971, 102.

60Jasink 1989, 122-125.

61Helck 1995, 190.

62Riis 1970, 161.

63Jasink 1989, 126; Bing 1971, 100.

64Coldstream 1968, 386.

yolculukları sırasında Soloi'de bir mola vermiş olmalıydılar⁶⁵. Bu nedenle de Grek seramiği Soloi üzerinden Yumuktepe ve Tarsus'a yayılmış olmalıdır⁶⁶.

Yukarıda ele aldığımız ithal seramiklerin hangi amaç ile ithal edildikleri konusu da oldukça önem taşımaktadır. İthal seramikler, göçmenlere bağlanarak bunların vatanlarından uzak Grekler için getirilmiş olduğu genel bir görüştür⁶⁷. Ancak doğudaki ithal Grek seramikleri üzerinde Grek ölü kültüründen seçilmiş sahneler pek sık görülmez. Kap biçimleri de krater, kylix, skyphos, kantharos ve lekythos'tur. Bu kapların da ölü kültüründen daha ziyade günlük hayatta şarap ve yağ gibi sıvı maddeler için kullanılmış olması ithal seramiğin yerli halk tarafından kullanıldığını destekler⁶⁸. Bu durum Yumuktepe örneğinde daha iyi bir şekilde izah edilebilir. Yumuktepe'nin bir Grek koloni kenti olduğu konusunda hiç bir iddia olmamakla birlikte, kentte ithal Grek seramikleri ele geçmiştir⁶⁹. Ancak ithal seramiklerin sadece belli bir topluluk için ithal edildiğini de söylemek zordur. Grek seramiklerinin ağırlığı değişmekle birlikte göçmen iskancılar, paralı asker ve yerli insanlara satılmak üzere ithal edildiği kabul edilebilir. Böylesine değişik amaçlarla ithal edilen Grek seramiğinin bulunduğu kentlerin kuruluşlarının Greklere bağlanması yanılıcı olabilmektedir⁷⁰.

Kolonistler yeni kentlerini anakentin bir kopyası olarak kurmakta, geleneklerini korumakta ve anavatan ile ilişkilerini sürdürmektedirler. Doğal olarak Kilikia'daki Grek koloni kentlerinde, sözü edilen arkeolojik izlerin - tapınak, ev, mezar anıtları ve yazıtlar gibi - bulunması gereklidir. Kilikia'da, bu türdeki kanıtlar şimdilik bir iddiadan öte gitmeyerek tartışmaya açıktır. Bunlardan tapınakla ilgili olanları yukarıda belirttiğimiz gibi Tarsus kentindeki Atina tapınağı ile Kelenderis'deki Hera tapınaklarıdır. Bunlardan birincisi ile ilgili arkeolojik kanıtların henüz tespit edilmediği gibi ifadenin yanlış çevirmeden kaynaklandığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Eğer Sanherib, Greklerle yaptığı savaş sonrasında onların tanrısı için bir tapınak inşa ettiyse; bu topluluğun Tarsus'da çok büyük bir nüfusa sahip olmalarına bağlanabilir. Böylece Sanherip bölgede büyük bir güce sahip olan Lindosluların gönlünü almak için Athena tapınağı yaptırmış olabilir. Gela ve

65Coldstream 1968, 386.

66Coldstream 1977, 95.

67Grek seramiği Doğu insanının zevkine hitap etmemiştir. Bu nedenle Doğudaki yerleşmelerdeki Grek seramikleri, Greklerin varlığı ile bağlantılı olup, Grekli askerler, tüccarlar ve iskancılar için ithal edilmişlerdir (Cook 1959,122).

68Wenning 1981, 44-46.

69Barnett 1939, 99-100; Blumenthal 1963; 121.

70Euboia - Lefkandi'de bulunan bir mezar, araştırmacıların bu konuda nasıl tarafı oldukları konusunun açıklaması için iyi bir örnektir. Sözü edilen mezar içerisinde, doğudan gelmiş bronz bir kazan (cremasyon) değişik türdeki hediye - Suriye silindiri mührü, Fenike testisi vb. - yanında, mızrak, kalkan ve iki küpe bulunmuştur. Mızrak ve kalkandan dolayı mezarın bir savaşçıya ait olduğu ve küpelerin Euboia üretimi olduğu ileri sürülmüştür. Ancak mezardaki Doğu malzemesi nedeniyle mezarın Doğulu bir tüccara ait olma olasılığı gündeme getirilmemiştir ve sadece küpeler yüzünde Euboialı bir kişinin mezarı şeklinde değerlendirilmiştir (Papham - Lemos 1995, 151-157, Fig. 1-11). Eğer ki aynı mezar doğuda örneğin Al Mina'da bulunsaydı bu yine çok sayıdaki yerli malzemenin yanında birkaç Grek buluntusu yüzünden hiç şühesiz Grekli vatandaşın mezarı olarak değerlendirilecekti.

Sicilya'daki Lindos kolonilerinde 7. yüzyıla tarihlenen Athena tapınakları tespit edilmiştir⁷¹. Eğer Lindoslular kolonizasyon amacıyla Tarsus'da bulunmuşlar ise, tanrıçaları için bu olaydan önce bir tapınak yaptırmış olmaları gerekirdi. Heradianos Samos kolonisi olan Kelenderis'de Is nehri kıyısında bir Hera tapınağından (Samos'un şehir tanrıçası) söz edilirse de, tapınakla ilgili bir kalıntı bugüne kadar tespit edilememiştir⁷². Aphrodisias kentinde yüksek kayalık üzerindeki sur duvarları da Grek kolonistlere bağlanmak istenmektedir⁷³. Bugün Mersin Müzesinde sergilenen Samos tipi olarak adlandırılan bir mezar steli⁷⁴ ile Aphrodisias Nagidos ve Kelenderis şehir sikkeleri de bölgedeki kolonistlerin varlıklarının diğer izleri olarak gösterilmektedir. Ayrıca Nagidos - Kelenderis arasındaki bir su kaynağında ele geçen terrakotalardan Ionia sanatı ile paralellik gösteren örnekler de bunlara ilave edilebilir⁷⁵. Ancak koloni kentleri olarak kabul edilen Tarsus, Soloi, Kelenderis ve Nagidos'un adları Anadolu veya Fenike kökenlidir⁷⁶. Yine Kelenderis'in mitolojik kurucusu Suriyeli Sandakos'tur⁷⁷. Bütün bunlar Kilikia'da Grek koloni kenti olarak tanımlanan şehirlerin kuruluşlarının daha eskiye dayandığı ile ilgili bilgilerdir.

Koloni kentlerinin topoğrafik yapıları ve ortak özellikleri şu şeklide sıralanmaktadır; kolonistler anavatanlarındaki iklim ve topoğrafyaya yakın bölgeleri tercih etmişlerdir. Bu nedenle, kolonilerini, kumsallı bir sahil, liman (ticaret ve anavatan ile ulaşım) alüvyonlu bir alan (tarım için) yüksek bir tepe (akropol için) ve ormanlık bir alana sahip yerlerde kurmuşlardır⁷⁸. Bütün bu özellikler Dağlık Kilikia kentlerine uymaktadır. Ancak bu kentlerin yukarıda da belirttiğimiz gibi kuruluşları Grek kolonizasyonundan öncesine dayanmaktadır. Yine böylesine uygun alanların Grekler öncesinde iskan edilmemiş olduğunu söylemek imkansızdır. Buradaki yerli halkın varlığı nedeniyle kolonistlerin iskan için ya savaşmaları ya da yerli insanlarla bir anlaşma yapmaları gereklidir. Bunlardan ikincisi daha ağır basmaktadır. Yine unutulmaması gereken bir konu, gerek ticari gerekse kolonizasyon faaliyetleri, şehir yöneticilerinin karşılıklı anlaşmalarıyla elde edilen izin ve güvence sonucunda gerçekleşmiş olmalıdır⁷⁹. Yoksa bir grubun gemilere binerek bu tür işlere giriştikleri düşünülemez. Dağlık Kilikia'daki topraklar kentte oturanların ihtiyacını karşılayacak verimde ve büyüklüktedir. Ancak kentlerin hemen arkalarında yükselen Toros dağlarında yetişen değerli ağaçlardan elde edilen kereste ekonomiyi yönden tarımdan daha çok rol

71Bing 1971, 104.

72Is nehrinin Kelenderis'in doğusundaki Kapızlı Deresi veya Batısındaki Soğuksu'nun olabileceğini belirtir (Zoroğlu 1994, 21).

73Blumenthal 1963, 106.

74Fleischer 1984, 90; Zoroğlu 1994, 71.

75Arslan 2001.

76Erzen 1940, 68-73.

77Erzen 1940, 70.

78Busolt 1926, 1264-1270.

79Kral, Tartessos'u ziyaret eden Yunanlıları çok sevdiğini ve onları Ionia'yı bırakıp kendi ülkesine yerleşmelerini teklif etmiştir (Herodot, I, 163).

oynamış olmalıdır⁸⁰. Her ne kadar Dağlık Kilikia'daki Grek daha doğrusu İonialılar daha iyi bir hayat elde etmek için bu kentlere göçen ve tarımla uğraşan topluluklar olarak gösterilirse⁸¹ de bunların deniz ticaretiyle geçimlerini sağlayan insanlar olmaları da mümkündür.

Arkeolojik veriler Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayarak sonrasında giderek yoğunlaştığını göstermektedir⁸². Bu durum Kilikia bölgesi için de geçerlidir. Bütün kentlerdeki karışık olan ithal seramiklerin büyük bir bölümü Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyı kentlerinden gelmektedir⁸³. Sözü edilen bölge sakinleri küçük topluluklar halinde Kilikia'ya göçerek daha iyi bir yaşam tarım ve ticaret ile sağlamışlardır.

80Jones 1971, 190-191.

81Blumenthal 1963, 122

82Samos kutsal alanındaki Suriye - Fenike stili fildişi buluntular 8. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bölgeye gelmeye başlayarak Doğu taklidi mallar ise 8. yüzyılın son çeyreğinden itibaren görülür. Hayvan üzerinde tanrı tasvirleri Doğu kökenli olup Grek sanatında 8. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ortaya çıkar. Yine bir doğu bezeği olan palmiye, Rhodos ve Kos seramiği üzerinde 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Attik ve Korinth seramiği üzerindeki orientalizan etkiler 8. yüzyılın ortalarından itibaren görülür ve Atina'da Kıbrıs seramiğinin taklidi olarak üretilen testiler 8. yüzyılın ikinci yarısına aittir (Borell 1978, 88, 89, 90, 91, 93). Doğunun kabartmalı bronz kazanlar ilk olarak 8. yüzyılın ikinci yarısında Delphi, Argos, Lindos ve Delos'a ithal edilmeye başlanmıştır (Herrmann 1966, 85, 97, 130).

83Bu bölgeki topluluklar ve sanatları Doğu Grek olarak adlandırılmaktadır. Ancak biz bunun Batı Anadolu ya da İonia yani bir bölge olarak adlandırılmasının daha doğru olacağı kanısındayız.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alt 1947 Alt, A., Die Phönikischen Inschriften vom Karatepe, WO 1, 1947, 272-287.
- Andriomenou 1986 Andriomenou, A., Keramik aus Eretria II. Attisch-Mittelgeometrisch II und Euboisch-Subprotogeometrisch III, AM 101, 1986, 97-111.
- Aro 1996 Aro, S., Keramikfunde als Hinweis auf die Euböer als Kulturvermittler zwischen dem Vorderen Orient und Italien, HambBeitrA 19/20, 1992/93 (1996) 215-234.
- Arslan 1999 Arslan, N. Kilikya Bölgesi Demir Çağı Seramiği (Basılmamış Doktora Tezi) (1999).
- Arslan 2001 Arslan, N., Eisenzeitliche Terrakotten aus Gözce, in: Actes de la table ronde internationale. La Cilicie: Espaces et pouvoirs locaux, 2 ème millènaire av. J.-C.- 4ème siècle ap. J.-C. (Istanbul, 2-5 novembre 1999) Varia Anatolia (Baskıda).
- Barnett 1939 Barnett, R. D., The Greek Pottery, Annals of Archaeology and Anthropology Liverpool 26, 1939, 98-130.
- Beal 1986 Beal, R. H., The History of Kizzuwatna and the Date of the Sunassura Treaty, Orientalia 29, 1986, 425-445.
- Bean 1997 Bean, G. E., Eski Çağda Güney Kıyıları (Çev. Y. Delmen - S. Çokay) (1997).
- Bing 1969 Bing, J. D., A History of Cilicia during the Assyrian Period (1969).
- Bing 1971 Bing, J. D., Tarsus: a forgotten Colony of Lindos, JNS 30, 1971, 99-109.
- Bittel 1983 Bittel, K., Die archäologische Situation in Kleinasien um 1200 v. Chr. und während der nachfolgenden vier Jahrhunderte, in: S. Deger-Jalkotzy (Hrsg.), Griechenland, die

- Ägäis und die Levante während der 'Dark Ages' vom 12. bis zum 9. Jahrhundert v. Chr. (1983) 24-47.
- Blinkenberg - Kinch 1931 Blinkenberg, C. - Kinch, K. F., Les petits objets, Lindos I (1931).
- Blumenthal 1963 Blumenthal, E., Die altgriechische Siedlungskolonisation im Mittelmeerraum unter besonderer Berücksichtigung der Südküste Kleinasiens (1963).
- Boardman 1965 Boardman, J., Tarsus, Al Mina and Greek Chronology, JHS 85, 1965, 2-15.
- Boardman 1981 Boardman, J., Kolonien und Handel der Griechen (1981).
- Borell 1978 Borell, B., Attische geometrische Schalen. Eine spätgeometrische Keramikgattung und ihre Beziehungen zum Orient (1978).
- Busolt 1926 Busolt, G., Griechische Staatskunde (1926).
- Calvet - Yon 1977 Calvet, Y. - Yon, M., Céramique trouvée à Salamine (fouilles de la ville), in: E. Gjerstad v.d. (Hsg.), Greek Geometric and Archaic Pottery found in Cyprus (1977) 7-21.
- Catling 1973 Catling, H. W., A Pendant Semicircle Skyphos from Cyprus and Cypriot Imitation, RDAC, 1973, 179-185.
- Coldstream - Bikia 1988 Coldstream, J. - Bikia, M. P., Early Greek Pottery in Tyre and Cyprus: Some Preliminary Comparisons, RDAC, 1988, 35-43.
- Coldstream 1968 Coldstream, J. N., Greek Geometric Pottery. A Survey on Ten Local Styles and their Chronology (1968).
- Coldstream 1977 Coldstream, J. N., Geometric Greece (1977).
- Coldstream 1981 Coldstream, J. N., The Geometric and Plain Archaic Imports, in: V. Karageoghis v.d.,

- Excavations at Kition. IV. The Non-Cypriote Pottery (1981) 17-22.
- Coldstream 1995a Coldstream, J. N., Amathus Tomb NW 194: The Greek Pottery Imports, RDAC, 1995, 187-198.
- Coldstream 1995b Coldstream, J. N., Greek Geometric and Archaic Imports from the Tombs of Amathus-II, RDAC, 1995, 199-214.
- Cook 1946 Cook, R. M., Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Century, JHS 66 (1946) 67-98.
- Cook 1959 Cook, R. M., Die Bedeutung der bemalten Keramik für den Griechischen Handel, JDI 74, 1959, 114-123.
- Cook 1963 Cook, R. M., The Greeks in Ionia and the East (1963).
- Desborough 1952 Desborough, V. R., Protogeometric Pottery (1952).
- Dugas - Rhomaios 1934 Dugas, C. - Rhomaios, C., Les vases préhelléniques et géométriques, Délos 15 (1934).
- Jean 1999 Jean, E., The Greeks in Cilicia at the End of the 2nd Millenium B.C.: Classical Sources and Archaeological Evidence, Olba II (1999) 27-39.
- Erzen 1940 Erzen, A., Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft (1940).
- Fleischer 1984 Reisenotizen aus Kilikien, AA , 1984, 85-104.
- Forsberg 1995 Forsberg, S., Near Eastern Destruction Datings as Sources for Greek and Near Eastern Iron Age Chronology. Archaeological and Historical Studies. The Cases of Samaria (722 B.C) and Tarsus (696 B.C) Boreas 19 (1995)
- French 1975 French, E, A Reassessment of the Mycenaen Pottery at Tarsus, AnatSt 25, 1975, 53-75.

- Friedrich 1920 Friedrich, B., Die ionische Kolonisation . Untersuchungen über die Gründungen der Ionier, deren staatliche und kultliche Organisation und zu den Mutterstädten (1920).
- Gates 1997 Gates, M.-H., Archaeology in Turkey, *AJA* 101, 1997, 241-305.
- Gates 1999 Gates, M.-H., 1997 Archaeological Excavations at Kinet Höyük (Yeşil-Dörtüol, Hatay), *XX. KST* (1999), 259-281.
- Gjerstad 1933 Gjerstad, E., Die schwedischen Ausgrabungen auf Cypern, *Die Antike Zeitschrift für Kunst und Kulltur des klassischen Altertums* 9, 1933, 261-282.
- Gjerstad 1934 Gjerstad, E., *Cilician Studies*, *RA* 3, 1934, 155-203.
- Goldman 1956 Goldman, H., Excavations at Gözlü Kule. From the Neolithic through the Bronze Age, *Tarsus II* (1956).
- Hanfmann 1956 Hanfmann, G. M. A., On Some Eastern Greek Vases found at Tarsus, in: S. S. Weinberg (Hrsg.), *The Aegean and the Near East. Studies Presented to Hetty Goldman* (1956) 165-184.
- Hanfmann 1963 Hanfmann, G. M. A., The Iron Age Pottery of Tarsus, in: H. Goldman (Hrsg.), *Excavations at Gözlü Kule. The Iron Age, Tarsus III* (1963), 18-332.
- Helck 1995 Helck W., Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis bis ins 7. Jahrhundert v. Chr. (1995).
- Heppe 1996 Heppe, A., Timber Trees of Western Asia, in: G. Hermann (Hrsg.), *The Furniture of Western Asia Ancient and Traditional* (1996) 1-12.
- Herrmann 1966 Hermann, H. V., Die Kessel der Orientalisierenden Zeit, *OF* 6 (1966).

- Hild - Hellenkemper 1986 Hild, F. - Hellenkemper, H., Neue Forschungen in Kilikien (1986).
- Hild - Hellenkemper 1990 Hild, F. - Hellenkemper, H., Kilikien und Isaurien. *Tabula Imperii Byzantini* 5 (1990).
- Houwink ten Cate 1961 Hauwink ten Cate, H., J. The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period (1961).
- Hrouda 1962 Hrouda, B., Tell Halaf IV, Die Kleinfunde aus historischer Zeit (1962).
- Jasink 1989 Jasnik, A. M., Greci in Cilicia nel periodo neo-assiro, *Mesopotamia* 24, 1989, 117-128.
- Jones 1971 Jones, A. H. M., The Cities of the Eastern Roman Provinces (1971).
- Kearsley 1989 Kearsley, R., The Pendent Semicircle Skyphos. A Study of its Development and Chronology and an Examination of its Evidence for Euboean Activity at Al Mina (1989).
- Laroche-Traunecker 1998a Laroche-Traunecker, F., Présentation du terrain et des travaux, in: A. Davesne - F. Laroche (Hrsg.) *Gülнар I. Site de Meydancikkale* (1998) 73-88.
- Laroche-Traunecker 1998b Laroche-Traunecker, F., Construction, restitutions et chronologie, in: A. Davesne - F. Laroche (Hrsg.) *Gülнар I. Site de Meydancikkale* (1998) 211-224.
- Laroche-Traunecker 1998c Laroche-Traunecker, E., Historique des fouilles, in: A. Davesne - F. Laroche (Hrsg.) *Gülнар I. Site de Meydancikkale* (1998) 42-61.
- Masson 1974 Masson, O., Notes d'onomastique Cyprïote, V-VIII, *RDAC* 1974, 157-162.
- Metzler 1990 Metzler D., Der Seher Mopsos auf den Münzen der Stadt Mallos, *Kernos* 3, 1990, 234-250.

- Mutafian 1988 Mutafian, C., La Cilicie au carrefour des empires (1988)
- Neumann 1979 Neumann, G., Zum Namen Kilikien, in: O. Carruba (Hrsg.), *Studia Mediterranea Piero Meriggi dicata* (1979) 429-437.
- Oehler 1894 Oehler, Apoikia, RE I, (1894), 2823.
- Olmstead 1951 Olmstead, A. T., *History of Assyria* (1951).
- Özgünel 1996 Özgünel, C., Mykenische Keramik in Anatolien, *Asia Minor Studien* 23 (1996).
- Papadopoulos 1997 Papadopoulos, J., K., Phantom Euboians, *Journal of Mediterranean Archaeology* 10, 1997, 191-219.
- Postgate - Baker 1995 Postgate, J., N. - Baker, H. D. v.d., Kilisetepe 1994, *AnatSt* 65, 1995, 139-191.
- Przeworski 1939 Przeworski, S., *Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500-700 v. Chr.* (1939).
- Riis 1948 Riis, P. J., Les cemetièeres á crémation, Hama 2.3 (1948).
- Riis 1970 Riis, P. J., The North-East Sanctuary and the First Settling of Greeks in Palestine (1970).
- Riis 1990 Riis, P. J., Les objets de la période dite syro-hittite, Hama 2.2 (1990).
- Robertson 1940 Robertson, M., The Excavations at Al Mina, *Studies IV. The Early Greek Vase*, *JHS* 60, 1940, 2-21.
- Roebuck 1959 Roebuck, C. *Ionian Trade and Colonization* (1959).
- Sayar 1999 Sayar, M. H., Antik Kilikia'da Şehirleşme, XII. TTK Ankara, 12-16 Eylül 1994, *Cilt: I* (1999) 193-216.

- Schachermeyr 1982 Schachermeyr, F., Die ägäische Frühzeit 5. Die Levante im Zeitalter der Wanderungen vom 13. bis 11. Jahrhundert v. Chr. (1982).
- Sherratt - Crouwel 1987 Sherratt, E. S. - Crouwel, J. H., Mykenaeen Pottery from Cilicia in Oxford, OxJA 6, 1987, 325-352.
- Snodgrass 1994 Snodgrass, A. M., The Nature and Standing of the Early Western Colonies, in: G. R. Tsetschkladze - F. Angelis (Hrsg.), The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman (1994) 1-10.
- Seton-Williams 1954 Seton-Williams, M., Cilician Survey, AnatSt 4, 1954, 121-174.
- Strobel 1976 Strobel, A., Der spätbronzezeitliche Seevölkersturm (1976).
- Strubbe 1986 Strubbe, J. H. M., Gründer kleinasiatischer Städte: Funktion und Realität, AncSoc 15-17, 1984-1986, 253-304.
- Traunecker-Laroche-Traunecker 1998b Traunecker, C. - Laroche-Traunecker, F., Description Archéologique, in: A. Davesne - F. Laroche (Hrsg.) Gülnar I. Site de Meydancikkale (1998) 247-272.
- Traunecker-Laroche-Traunecker 1998a Traunecker, C. - Laroche-Traunecker, F., Recherches sur l'aspect Orgibiél du tombeau et le Rôle de statues, in: A. Davesne - F. Laroche (Hrsg.) Gülnar I. Site de Meydancikkale (1998) 273-282
- Tuchelt 1971 Tuchelt, K., Didyma. Bericht über die Arbeiten 1969/70, IstMitt 21, 1971, 45-108.
- Waldbaum 1994 Waldbaum, J. C., Early Greek Contacts with the Southern Levant, ca. 1000-600 B.C.: The Eastern Perspective, BASOR, 293, 1994, 53-66.
- Walter 1968 Walter, H., Frühe Samische Gefäße. Chronologie und Landschaftsstile ostgriechischer Gefäße, Samos V (1968).

- Walter-Karydi 1973 Walter-Karydi, E., Samische Gefäße des 6. Jhs. v. Chr., Samos VI 1 (1973).
- Wenning 1981 Wenning, R., Griechische Importe in Palästina aus der Zeit vor Alexander d. Gr. Vorbericht über ein Forschungsprojekt, *Boreas* 4, 1981, 29-46.
- Wuttmann - Laroche-Trauecker 1998 Wuttmann, M. - Laroche-Traunecker, F., vd., Les états d'occupation du secteur Nord, in: A. Davesne - F. Laroche (Hrsg.) *Gülner I. Site de Meydancikkale* (1998) 107-165.
- Zimmermann 1995 Zimmermann, M., Lukian zu drei kleinasiatischen Orakeln in Mallos, Patara und Pergamon, *Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi Lykia I*, 1994 103-114.
- Zoroğlu - Arslan 1999 Zoroğlu, L. - Arslan, N., Kelenderis 1997 Yılı Kazı Çalışmaları, XX. KST II (1999) 457-462.
- Zoroğlu 1994a Zoroğlu, L., Kelenderis I. Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular (1994).
- Zoroğlu 1994c Zoroğlu, L., Cilicia Tracheia in the Iron Age: The Hilakku Problem, in: A. Çilingiroğlu - D. H. French (Hrsg.), *Anadolu Demir Çağları* 3, 1994, 301-309.